

UO‘K: 172.2:1(091)“20”

IJTIMOIY ADOLAT KONSEPSIYASINING ZAMONAVIY FALSAFIY TALQINLARI

СОВРЕМЕННЫЕ ФИЛОСОФСКИЕ ИНТЕРПРЕТАЦИИ КОНЦЕПЦИИ СОЦИАЛЬНОЙ СПРАВЕДЛИВОСТИ

CONTEMPORARY PHILOSOPHICAL INTERPRETATIONS OF THE CONCEPT OF SOCIAL JUSTICE

Boltaboev Iqboljon Tursunalievich

Farg‘ona davlat texnika universiteti 1-sonli Akademik litsey direktori

Annotatsiya

Ushbu maqolada ijtimoiy adolat tushunchasining mazmun-mohiyati va ma‘nosini tushuntirishga ilmiy jihatdan yondashilgan. Adolatni ijtimoiy falsafa nuqtai nazaridan tahlil qilganda axloqiy va ijtimoiy adolatni farqlash zarur. Bundan tashqari, ijtimoiy adolat ijtimoiy falsafa muammosi sifatida ikki jihatni o‘z ichiga oladi: nazariy va amaliy. Aynan shu ikki jihat batafsil yoritilgan.

Аннотация

В данной статье с научной точки зрения раскрываются сущность и значение понятия социальной справедливости. При анализе справедливости с позиции социальной философии необходимо различать нравственную (моральную) и социальную справедливость. Кроме того, социальная справедливость как проблема социальной философии включает два аспекта: теоретический и практический. Именно эти два аспекта подробно освещены.

Abstract

In this article, a scientific approach is taken to explain the essence and meaning of the concept of social justice. When analyzing justice from the point of view of social philosophy, it is necessary to distinguish between moral and social justice. In addition, Social Justice as a social philosophy problem includes two aspects: theoretical and practical. It is these two aspects that are covered in detail.

Kalit so‘zlar: Adolat, ijtimoiy adolat, axloqiy adolat, ijtimoiy mukofot, liberal model, postindustrial, globalashuv

Ключевые слова: Справедливость, социальная справедливость, социальное вознаграждение, либеральная модель, постиндустриальный, глобализация.

Key words: Justice, social justice, moral justice, social reward, liberal model, postindustrial, globalization.

KIRISH

Ijtimoiy adolat – bu jamiyatning moddiy va ma‘naviy taraqqiyot darajasi bilan obyektiv tarzda belgilanadigan, shu bilan birga insonlar o‘rtasidagi munosabatlarning oliy axloqiy tamoyili sifatida subyektiv baholanuvchi falsafiy kategoriya hisoblanadi. U kishilar, ijtimoiy guruhlar va jamiyat qatlamlari hayotidagi tenglik o‘lchovini ifodalaydi. Mazkur tushuncha insoniyat tarixining barcha davrlarida mavjud bo‘lib kelgan bo‘lsa-da, uning mazmuni, talqini va amaliy ahamiyati davrlar o‘tishi bilan o‘zgarib, yangicha falsafiy mazmun kasb etib borgan. Ijtimoiy adolat nafaqat huquqiy va axloqiy tamoyil, balki jamiyatning ijtimoiy-siyosiy tizimini barqarorlashtiruvchi asosiy g‘oyaviy mezon hamdir. Adolat tushunchasi ilk bor qadimgi falsafada, xususan, Aristotel, Platon va Forobiy ta‘limotlarida keng tahlil qilingan. Platon “Davlat” asarida adolatni jamiyatdagi har bir inson o‘z o‘rnini to‘g‘ri egallashi, ya‘ni o‘z tabiatiga mos faoliyat bilan shug‘ullanishi deb talqin etgan bo‘lsa, Aristotel adolatni “tenglik o‘lchovi” sifatida, ya‘ni har bir inson o‘z mehnati, xizmati va qobiliyatiga yarasha baholanishi zarurligini ta‘kidlagan. Bu g‘oya keyinchalik ijtimoiy adolat nazariyasining asosiy tayanchi bo‘lib qoldi.

Zamonaviy ijtimoiy falsafada adolat tushunchasi ikki asosiy jihatdan – axloqiy va ijtimoiy ma‘noda talqin etiladi. Axloqiy adolat shaxsning ichki dunyosiga, uning vijdon, burch, yaxshilik va yomonlik haqidagi qarashlariga taalluqlidir. U insonning o‘ziga va boshqalarga nisbatan munosabatida namoyon bo‘ladi. Ijtimoiy adolat esa jamiyatdagi boylik, imkoniyat, huquq va mas‘uliyatning teng taqsimlanishi, ijtimoiy tabaqalar o‘rtasidagi farqning minimal darajada bo‘lishini

taqozo etadi. Shu boisdan ijtimoiy adolatni faqat axloqiy fazilat sifatida emas, balki ijtimoiy-siyosiy tamoyil sifatida ham anglash zarur.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Ijtimoiy adolat konsepsiyasi insoniyat tafakkurining markaziy masalalaridan biri bo'lib kelgan. Uning falsafiy ildizlari qadimgi yunon faylasuflarida, jumladan Platon va Aristotel asarlarida aniq aks etgan. Platonning "Respublika" asarida adolat har bir shaxs va ijtimoiy tabaqaning o'z o'rnida faoliyat yuritishi orqali yuzaga keladi, ya'ni "har kim o'z ishini qilishi" tamoyili asosida amalga oshadi[1]. Shu yondashuvda adolat jamiyatdagi muvozanat va uyg'unlikni ta'minlovchi asosiy prinsip sifatida talqin qilinadi.

Aristotel esa "Nikomax axloqi" asarida adolatni distributiv (taqsimlovchi) va korrekktiv (to'g'rilovchi) shakllarga ajratadi. Unga ko'ra, adolat ijtimoiy resurslarning har bir kishiga munosib me'yor asosida taqsimlanishini anglatadi[2]. Shu nazariyalar keyinchalik O'rta asr musulmon sharq mutafakkirlarining ijtimoiy-falsafiy qarashlariga sezilarli ta'sir ko'rsatdi.

Musulmon Sharq falsafasida, xususan, Al-Farobiy ijtimoiy adolatni "fazilatli jamiyat" konsepsiyasi orqali tushuntirib, uni axloqiy yetuklik va ilm-fan asosida barpo etiladigan ijtimoiy tartib bilan bog'lagan[3]. Ibn Sino esa adolatni jamiyat ichidagi muvozanatni ta'minlovchi eng oliy axloqiy fazilat sifatida ko'radi [4]. Bu qarashlar ijtimoiy adolatni nafaqat tenglik, balki axloqiy kamolot bilan bog'lashga asos bo'lgan.

Zamonaviy nazariy tafakkurda ijtimoiy adolatga yondashuvlar yanada murakkablashgan. Jon Rolsning "A Theory of Justice" (1971) asarida adolat institutlar va ijtimoiy strukturalar muvofiqligi asosida tahlil qilinadi. Rols ikki asosiy prinsipni ilgari suradi:

Har bir shaxs eng keng erkinliklarga ega bo'lishi kerak;

Ijtimoiy va iqtisodiy tengsizliklar faqat jamiyatning eng kam imkoniyatga ega a'zolari foydasiga xizmat qilsa maqbul bo'ladi [5].

Amartya Sen esa adolatni insonlarning real imkoniyatlari va tanlov erkinligi doirasida baholashni taklif etadi, ya'ni ideal sharoit o'rniga real hayotdagi ijtimoiy kontekstni hisobga oladi[6]. Postmodern mutafakkirlar, masalan Nansi Freyzer va Iris Marion Young, adolatni ijtimoiy tan olinmaslik, madaniy chetlashish va vakillikning etishmasligi bilan bog'lab tahlil qiladilar .

NATIJA VA MUHOKAMA

Adolatni ijtimoiy falsafa nuqtai nazaridan tahlil qilganda axloqiy va ijtimoiy adolatni farqlash zarur. Axloqiy adolat - axloqiy jazoning individual harakatga muvofiqligini belgilovchi kategoriyadir. Uning o'lchovi individual axloqdir. Ijtimoiy adolat - ijtimoiy taqsimot tizimining mohiyatini belgilaydigan kategoriya, ijtimoiy imtiyozlar, huquqlar va mukofotlarni taqsimlash tizimi sifatida, ya'ni, shaxsning faoliyati natijasi uchun ijtimoiy mukofot. Uning mezonni jamiyatning insoniyligidir.

Ijtimoiy adolat ijtimoiy falsafa muammosi sifatida ikki jihatni o'z ichiga oladi: nazariy va amaliy. Ijtimoiy adolat muammosining nazariy jihati ijtimoiy mukofot tizimining umumiy tamoyillarini asoslash va qonuniylashtirishdan iborat. Ijtimoiy adolat muammosining amaliy tomoni ijtimoiy mukofotning muayyan tizimini tashkil etishdan iborat. Demak, ijtimoiy adolat ijtimoiy falsafa kategoriyasi sifatida ijtimoiy mukofotning real tizimining qadriy-me'yoriy in'ikosidir.

Ijtimoiy adolat modeli - ijtimoiy adolatning aniq tarixiy turi, ijtimoiy adolatning aniq tarixiy hukmron nazariy konsepsiyasining birligi va ijtimoiy adolatning aniq tarixiy tizimi.

Ijtimoiy adolatning hukmron nazariy konsepsiyasi ijtimoiy mukofotning real tizimini jamoatchilik ongida aks ettirish va qonuniylashtirishdir. Ijtimoiy adolat modelining mohiyatini tavsiflovchi asosiy mezonlar quyidagilardir: birinchidan, asosiy umumiy taqsimot tamoyili (ijtimoiy nafaqalarni taqsimlashning asosiy mezonini belgilovchi), ikkinchidan, ijtimoiy tabaqalanish (ijtimoiy maqomlarni taqsimlash) tamoyili, uchinchidan, ijtimoiy adolat modeli. Ijtimoiy mukofot prinsipi (faoliyat uchun mukofotlarni taqsimlash), to'rtinchidan, ijtimoiy mukofotning asosi va o'lchovi. Shunday qilib, ijtimoiy adolat modeli ijtimoiy nafaqalarni taqsimlash va fuqarolarning shaxsiy xizmatlarini taqdirlash usullarini belgilaydigan o'ziga xos tarixiy konseptual tizimdir.

Ijtimoiy tabaqalanish hukmron maqom uchun ijtimoiy adolatning muqobil tushunchalarining mavjudligi va raqobatini belgilaydi. Aniq tarixiy ijtimoiy tizimda ijtimoiy adolatning muqobil nazariy konsepsiyalarining uchta asosiy turi mavjud: dominant, mavjud ijtimoiy mukofot tizimiga mos keladigan, qarama-qarshilik, ijtimoiy mukofotning real hayotiy tizimiga tubdan alternativa taklif qiluvchi, oraliq va tushunchalarning aralash turlari mavjud.

Ijtimoiy dinamika va ijtimoiy adolatning muqobil tushunchalari raqobati ijtimoiy adolat modeli dinamikasini belgilaydi. Ushbu dinamika ijtimoiy adolatning hukmron tushunchasi va ijtimoiy mukofot

ILMIY AXBOROT

tizimini modernizatsiya qilish o'rtasidagi qarama-qarshi munosabatlarda, ijtimoiy adolatning raqobatdosh tushunchalarini modernizatsiya qilish va integrasiyalashuvida, shuningdek, ijtimoiy adolatning ustuvor konsepsiyasining sifat jihatidan o'zgarishida ifodalanadi. .

G'arb sivilizatsiyasida sanoat jamiyati bosqichida ijtimoiy adolatning klassik liberal modeli shakllandi. Bu modeldagi hukmron nazariy konsepsiya yangi davr va ma'rifat davri ijtimoiy tafakkur klassiklari tomonidan ishlab chiqilgan ijtimoiy adolatning liberal konsepsiyasi hisoblanadi. Bu konsepsiya G'arb jamiyatida o'z taraqqiyotining sanoat bosqichida shakllangan klassik bozor ijtimoiy mukofot tizimining aksi va qonuniylashtirilishi hisoblanadi. Ushbu tizimning teskari tomoni muhim mulkiy va ijtimoiy tengsizlikdir.

Ijtimoiy adolatning klassik g'arbiy modeli shaxsiy yutuqlar uchun ijtimoiy mukofot, teng bo'lmagan shaxsiy yutuqlar uchun tengsiz mukofot tamoyillariga asoslanadi. Ushbu modeldagi ijtimoiy mukofotning asosi va o'lchovi mulk va yakka tartibdagi tadbirkorlik faoliyatidir. G'arb jamiyatida o'z taraqqiyotining sanoat bosqichida adolatning asosiy muxolif tushunchasi qobiliyatlar bo'yicha nisbiy tabaqalanishini saqlab qolgan holda, ijtimoiy va mulkiy tenglik hamda mehnat uchun ijtimoiy haq to'lash tamoyillariga asoslangan ijtimoiy adolatning sotsialistik konsepsiyasidir.

XX asrning ikkinchi yarmida G'arb jamiyatining postindustrial bosqichga o'tishi ijtimoiy adolatning klassik liberal modelining sifat jihatidan yangilanishiga olib keldi. Bu modernizatsiya quyidagilar bilan birga keladi: birinchidan, ijtimoiy adolatning klassik modeli va klassik muqobil tushunchalarining inqirozi va sifati; ikkinchidan, ijtimoiy adolatning dominant va muqobil tushunchalarining bir oz integratsiyasi; uchinchidan, yangi muqobil tushunchalarning shiddatli raqobati. Zamonaviy G'arb ijtimoiy tafakkurida neokonservativ liberal va sotsial-liberal ijtimoiy adolat tushunchalari raqobatlashadi, ular orasida oraliq yoki aralash shakllar mavjud. Ijtimoiy adolatning postklassik G'arb modeli ularning shiddatli raqobati va integrasiyalashuvi yo'llarida shakllanmoqda. Ijtimoiy-liberal konsepsiya liberal va sotsialistik ijtimoiy adolat tushunchalarining ma'lum bir integratsiyasi sifatida ustunlik qiladi. Asosiy muxolifat tushunchasi neoliberalizm bo'lib, u xususiy mulk, shaxs erkinligi, insonning ajralmas huquqlari, shuningdek, qat'iy meritokratiya (shaxsiy xizmatlarini taqdirlashning muvofiqligi) tamoyillarini mutlaqlashtiradi.

Adolatning mohiyatini anglash uning ijtimoiy-axloqiy va madaniy-tarixiy asoslarining o'zaro bog'liqligini aniqlashni o'z ichiga oladi. Tarixning turli davrlarida adolat ijtimoiy-axloqiy kategoriya sifatida mavjud ijtimoiy qarama-qarshiliklarni hal etishning imperativ talabi orqali namoyon bo'ladi.

Globallashuv davrida adolat g'oyasini ko'rishlarda tahlil qilib ko'rishimiz mumkin:

1. Global adolat g'oyasi madaniy xilma-xillikni jahon hamjamiyatining barcha sub'ektlari teng rivojlanishi talabi sifatida tan olishni nazarda tutadi. Bu imperativ shaxslarning irqiy, etnik, gender va boshqa madaniy tafovutlarining iqtisodiy jihatini belgilovchi ijtimoiy tengsizliklarni bartaraf etish talabidan hamda alohida ijtimoiy- madaniy jamoalarning o'ziga xos adolat ideallariga ega ekanligini anglashdan iborat. Shuning uchun globallashuv insoniyat mavjudligining turli madaniy shakllarini birlashtirish jarayoni sifatida rivojlana olmaydi. Jahon sivilizatsiyasining kelajakdagi rivojlanishini birgalikdagi sa'y-harakatlar bilan aniqlash uchun tarixiy jarayondan barcha sub'ektlarning teng huquqliligi global adolatdir;

2. Adolat ijtimoiy boylklarni ishlab chiqarish va iste'mol qilish bilan bog'liq munosabatlarda o'zining o'ziga xos, amaliy, shakllariga ega bo'ladi. Shu bilan birga, ijtimoiy adolat - ishlab chiqarish amaliyotining xilma-xilligini, turli xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning moddiy va iqtisodiy manfaatlarining o'zaro xususiyatini hisobga oladigan bayram iqtisodiyoti tamoyillariga o'tishning shoshilinch zarurligini ifodalovchi imperativdir. Umuman olganda, globallashuv davrida ijtimoiy adolat bozorning o'zaro bog'liqligining qiymat doirasini engib o'tishga qaratilgan;

3. Globallashuv jarayonlari o'z ifodasini globallashuv harakatlarini o'zgartirish amaliyotida topgan adolat g'oyasining yangi turdagi ijtimoiy-amaliy ifodasi paydo bo'lishiga asos bo'ldi. Uning o'ziga xosligi shundaki, adolat asoslarini belgilash amalga oshiriladi. Ijtimoiy transformatsion faoliyatning 12 ta subyekti, maqsadi zamonaviy kapitalistik tizimga ko'p qutbli globallashuvning muqobil modelini shakllantirishdir. Shunday qilib, adolat g'oyasining yangi ijtimoiy-amaliy ma'nosi hukmron burjua hokimiyat institutlariga tarixiy alternativa sifatida "siyosiy qarorlar qabul qilish"da ishtirok etishning o'zini o'zi tashkil etish va demokratiya tamoyillarini tan olishdan kelib chiqadi;

4. Yuqoridagi qoidalar o'zining umumiylikida tarixiy jihatdan o'rnatilgan yangi bosqichda hal qilishga urinish sifatida adolatni talqin qilish o'rtasidagi qarama- qarshiliklar bilan umumiy manfaatni amalga oshiradigan va shaxs erkinliklari hamda huquqlarining rasmiy tengligi tamoyili hisoblanadi.

Zamonaviy davrda odil sudlovning ikkita talqinini amaliy amalga oshirish adekvat o'zaro bir-birini to'ldirish tamoyiliga asoslanishi kerak, bu esa odil sudlovning har bir talqini o'zaro zarur shart bo'lishi kerakligini nazarda tutadi. Boshqacha qilib aytganda, rasmiy-huquqiy tenglik muayyan jamiyatga xos bo'lgan umumiy manfaatni amalga oshirishning madaniy- tarixiy turini ifodalashi kerak, bu ayni paytda tarixiy jarayon sub'ektlarini mustaqil yaratish sharti hisoblanadi.

XULOSA

Ko'p asrlar davomida turli fanlar vakillari jamiyat taraqqiyotini anglash, undagi ijtimoiy munosabatlarni tushuntirish va bashorat qilish imkonini beruvchi nazariy hamda empirik modellarni ishlab chiqishga intilganlar. Bugungi kunda insoniyat sivilizatsiyasi "iste'mol jamiyati" bosqichiga kirgan bo'lib, bu holat iqtisodiy o'sish, texnologik yangilanish va shaxsiy ehtiyojlarning kengayishi bilan tavsiflanadi. Biroq, bu jarayon ijtimoiy adolatning mohiyati va amaliy ifodasiga yangi, murakkab masalalarni keltirib chiqarmoqda. Chunki cheksiz iste'molga asoslangan model doirasida haqiqiy barqaror taraqqiyotga erishish mumkin emas.

Shu nuqtai nazardan, zamonaviy jamiyat oldida muhim tanlov turibdi: bir tomondan, resurslar adolatli taqsimlangan, muvozanatli va barqaror rivojlanish yo'lini tanlash; ikkinchi tomondan esa, ba'zilar uchun boylik va farovonlik, boshqalar uchun esa cheklov va tengsizlik hukmron bo'lgan tizimni davom ettirish xavfi mavjud. Mazkur jarayon insoniyatni ijtimoiy manfaatlar muvozanatini izlashga majbur etadi, chunki jamiyatdagi guruhlar, qatlamlar va sinflarning manfaatlari har doim ham bir-biriga mos kelavermaydi.

Natijada, ijtimoiy adolat konsepsiyasining dolzarbligi shundan iboratki, u faqat tenglikni emas, balki inson qadr-qimmatini, erkinlikni, imkoniyatlar tengligini va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlovchi asosiy falsafiy va siyosiy tamoyil sifatida namoyon bo'ladi. Davlat, jamiyat va shaxs o'rtasida ijtimoiy adolatning mazmuni borasida o'zaro tushunish va hamkorlik mavjud bo'lgan taqdirdagina, haqiqiy siyosiy barqarorlik va ijtimoiy uyg'unlikka erishish mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Раматов, Ж.С., Эрниеъов, У. К., Султанов, С. Ҳ., & Хасанов, М. Н. (2022). Санъатнинг тарихий-фалсафий асосларининг бугунги кундаги ахамияти. *World scientific research journal*, 9(2), 65-70.
2. Султанов, С.Х. (2013). Меры противодействия против коррупции в условиях глобализации. *Science and world*, 67.
3. Исмоил Саифназаров, & Сирожбек Ҳабибуллаевич Султанов (2022). Ижтимоий адолатни мустаҳкамлашда ижтимоий тадбиркорликни устувор жиҳатлари. *Academic research in educational sciences*, 3 (TSTU Conference 1), 71-76.
4. Жўрабоев, Н. Ю., Баратов, Р. Ў., Кушаков, Ф. А., Султанов, С. Ҳ., & Хасанов, М.Н. (2022). Хитой фалсафасининг ижтимоий-сиёсий қарашлари. *World scientific research journal*, 9(2), 43-48.
5. Kadamovich, Y.J., Muzaffarova, I. G., Maxmudovich, Y. B., Boxtiyarova, S. S., & Xabibullayevich, S. S. (2020). Social justice as a condition of socio-spiritual stability in society. *Journal of Critical Reviews*, 7(5), 816-818.
6. Раматов, Ж.С., & Хасанов, М. (2022). Онтологических и гносеологических воззрений аль-фараби. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2(6), 537-546.